

Рецензия

за дисертационния труд за
присъждане на образователната и научна степен “доктор”
на **Иван Ганчев Райчев** на тема:
“Образът на войника скитник в полската литература”,
шифър 05. 04. 06,
от доц. д-р **Албена Стаменова**, СУ “Св. Климент Охридски”

Представеният за обсъждане труд е в общ обем от 222 страници и се състои от увод, три глави, заключение и библиография, наброяваща 109 заглавия. Той е посветен на изследване на образа на войника скитник в полската литература.

Уводната глава очертава произхода и контекста на разглеждания проблем с оглед на зараждането му и интерпретирането му в полската литература. , като тези теми са разгледани в три подраздела. Във въстъпителните думи към труда си дисертантът постулира основния принцип на работата си – разглеждането на проблематиката едновременно в исторически и литературен план, за да се постигне пълноценно осмисляне на историческата литературна творба (каквито са произведенията, посветени на избраната тема) чрез вникване в историческия и културен контекст на възникването ѝ. Лаконично формулираната цел, която той си поставя, е да проследи “жизнения път на личности от различни страни и епохи” и да установи “общото и симптоматичното в съдбата на човека, изпратен или отишъл по своя воля да воюва в чужди страни и земи, далеч от родния дом и от близките” (стр. 3).

В първия подраздел от увода генеалогията на проблема е свързана с парабиблейския сюжет за скитника евреин, представен във фолклорни произведения и интерпретиран в множество литературни творби. Темата за скиталчествата на полския воин е свързана с този сюжет чрез факта на самото скитничество и разбирането за него като породено от необходимостта за изкупване на грехове. Същевременно двете теми се различават по разнообразието от значения и измерения, влагани във виждането за странстванията на полския войник. Докато известният под много имена (и в известен смисъл събирателен образ на еврейството) еврейски литературен персонаж изкупва колективния грях на своя народ – оскърблението на Божия син и непризнаването му за Месия, полският скиталец изкупва “не само своите прегрешения и тези на своите сънародници, но и греховете на целия свят” (стр. 3-4).

Полският войник, който е “жив свидетел на греховете на цели народи, обществени прослойки, партии, управници, вероизповедания” (стр. 4), чрез странстването “се ангажира активно в големите епически драми на света”, за него “пътят означава дълбоко осмислен духовен живот и отказ от рационалността на спокойната уседналост” (стр. 5), а скитането е не просто движение, а философско-религиозно пътуване и поклонничество.

Вторият подраздел на увода разглежда историческите аспекти на проблема за скиталчествата на война, отразени в полската литература. Тук дисертантът изяснява разбирането си за “войник скитник”, като излиза извън рамките на класическото за полската историография и литературна наука разбиране на скитащ войник, а именно от края на XVIII – началото на XIX в., когато полските легиони под командването на Ян Хенрик Домбровски взимат участие в Наполеоновите войни. Освен че разширява времевия обхват на понятието от XI в. (времето на Първия кръстоносен поход) до XX в. (Втората световна война), Райчев разширява и съдържанието му и включва в полезрението на изследването си не само полския странстващ воин, но и “негови събратя от различни националности” (стр. 5). Основание за това му дават литературните произведения, които той разглежда.

В този подраздел са проследени действителните исторически моменти от участието на полска армия в големи военни кампании, осмислени в литературата като пилигримство. Първият период на това непрекъсващо военно присъствие на полски военни части по световните театри на бойните действия е периодът XV – XVII в. Това е време на възход за Жеч Посполита, когато тя придобива мисионерското и цивилизаторско самочувствие на стожер на християнството в Европа и защитничка на истинската Вярa в борбата с протестантизма.

Заличаването от политическата карта на Жеч Посполита в края на XVIII в. дава началото на период от около 150 години, в който полските войници се поставят в услуга на чужди армии с цел да постигнат независимостта на своята родина. Традицията на неизменното полско участие във всички революционни и военни конфликти е непрекъсната през XIX и XX в. Относно скиталчеството на полския войник през Втората световна война дисертантът отбелязва факта, че “маршрутите и въобще моделите на скитничеството му в този период се припокриват почти изцяло с тези от „класическия период” на полското скиталчество – Наполеоновите походи” (стр. 9). Тук авторът предлага и една подялба на скитащите войници – такива, които доброволно са избрали този път и такива, които са изгнаници от родината си.

Литературният обзор на полски произведения, засягащи темата за войника скиталец, е представен в **третия подраздел** на уводната част. Проследявайки развитието на темата в епохите на Средновековието, Барока и Просвещението, дисертантът отбелязва произведението “*Мазурката на Домбровски*” от 1797 г. То е забележително с това, че “за първи път поставя проблема за скитничеството на полския войник като *пилигримство*, чиято крайна цел е Полша” (стр. 14). Основният акцент в тази част на дисертационния труд пада върху идеята за полския месианизъм, синтезирана и изразена в максимална степен в творчеството на Адам Мицкевич. В основата на месианската идея е залегнал семантичният паралел между мисията и съдбата на Исус Христос и мисията и съдбата на Полша и поляците, обединявани от идеята за страданието. Приведени са цитати от “*Книги на полското пилигримство*” от Мицкевич, според когото “полякът се нарича пилигрим, тъй като е дал обет да извърши поклонение в Светата земя, в свободното Отечество, обещал е да скита, докато не го намери”. Това схващане на Мицкевич е ключово за разбирането на темата за войника скитник: включвайки се в двата типа войни, описани по-горе, полските войници се превръщат в пилигрими, като целта на тяхното поклонничество е Полша. Според дисертанта “Голямата драма на войника пилигрим във всички тези войни е, че неговата Обетована Земя се оказва утопия” (стр. 18). Внимание е отделено и на поемата “Анхели” на Ю. Словацки, едно от произведенията, чрез която темата за войника скитник в контекста на полския месианизъм се вписва в полската национална идентичност.

След като отделя подобаващо място на редица произведения, посветени на разглежданата проблематика, Иван Райчев мотивира избора си на творби, върху които да разработи своя труд. Това са творби, неразглеждани досега в тази връзка, и в по-голямата си част непреведени на български. Разгледани според хронологията на описваните в тях исторически събития, това са: 1. Романът “Кръстоносци” (1935) на Зофия Косак; 2. Пътеписът “По пътя на пилигрима” (1933) от същата авторка; 3. Романът “С огън и меч” от Хенрик Сенкевич; 4. Романът “Пътят водеше през Нарвик” (1941) от Францишек Ксавери Прушински; 5. “303-та ескадрила” (1941) от Аркади Фидлер.

ПЪРВА глава от предлаганата дисертация е посветена на произведенията на Зофия Косак. **Първият подраздел** от нея разглежда романа “Кръстоносци”. Авторката издига и представя за доказана тезата за участие на полски рицари в Първия кръстоносен поход от 1095 – 1099 г. Независимо от свободното интерпретиране

на историческите факти, като художествен факт романът допринася към темата за странстванията на война чрез залегналата в него идея за скитничеството като висша форма на покаяние и изкупление. Романът е писан около шест години и излиза през 1935 г. – едно сложно и напрегнато за Полша и Европа време, а в него са отразени някои теми и идеи, които според дисертанта авторката вероятно намира за общи за края на XI в. и междувоенното десетилетие на XX в. Такива са например мястото на Полша сред европейските народи, консолидиращата роля на католическата религия, антисемитизмът и др.

Дисертантът подлага романа “Кръстоносци” на подробен и многоаспектен анализ, който експлицира заложената в него проблематика и я трактува с оглед на своите изследователски цели. Според него това, което отличава полските кръстоносци от събратята им от други народности, е желанието им да се върнат по родните си места. Райчев предполага, че “може би отговорът на тайната, която може да бъде наречена *Полша-Обетована земя*, е именно в привързаността към полското, разбирано като онова „свое”, което дава сигурност и прави човека личност” (стр. 43).

Разсъжденията му са структурирани в десет параграфа, в които са представени различни аспекти от неговия анализ. След “Встъпителни думи и размисли” следват съществени наблюдения, изложени в параграфите, “Страданието като изкупление”, “Апология на европейското единство”, “Ролята на водача”, “Уникалността на Първия кръстоносен поход”, “Воинската солидарност”, “Смъртта и Любовта”, “Конфликтите”, “Сблъсъкът с другостта”, “Завръщането”. В деветия параграф, “Сблъсъкът с другостта”, са обособени четири подтеми, които конкретизират измеренията на цивилизационните и верските различия между сблъскващите се светове: “Психологически аспекти”, “Отношението към ислямския свят”, “Антисемитизмът”, “Сблъсък на цивилизации”. Това подробно и аналитично осмисляне на проблематиката в непознатия за българската публика роман допринася за пълноценното запознаване на читателя с него и обосновава избора на това произведение като показателно за разглежданата тема.

Вторият подраздел от първа глава е посветен на пътеписа “По пътя на пилигрима” (1933). В него Зофия Косак описва пътуването си до Светите земи, докато работи върху романа си “Кръстоносци”. Иван Райчев открива тематични и смислови паралели между двата текста и разкрива някои емоционални пристрастия на авторката. Общото между двете произведения той открива в темата за колективната вина на евреите, мюсюлманите и

на полските рицари, взели през XI в. страната на крал Болеслав Смели в конфликта му с католическата църква.

Втората глава от дисертацията на Иван Райчев е отделена за романа “С огън и меч” (1884 г.) от Х. Сенкевич. Според дисертанта в тази творба проблематиката, залегнала в трилогията на Сенкевич, включваща също “Потоп” (1886) и “Пан Володиовски” (1888), е представителна за трите произведения, затова той разглежда само това.

Действието в този роман се развива в средата на бурния XVII в. в размирната източна периферия на Жеч Пospолита, в украинските земи. Полша ги владее, но населението там е с друг език и друга вяра, а също и с други интереси, както показва въстанието на Б. Хмелницки. Културната, етническата и религиозна специфика на тези краища, тяхната отдалеченост от центъра на политическия и културния живот на Жеч Пospолита, тяхната опасност и граничност с ислямския свят, въобще “хибридната идентичност на тези земи поражда парадокса, че не само войниците на Короната, но и техните врагове – казаците, се оказват скитници в собствената си страна” (стр. 102). Разглеждана като цивилизаторска и мисионерска, ролята на поляците в тези земи е по същество преди всичко колонизаторска и завоевателна, което “доближава полските военни експедиции срещу казаците през XVII век до модела на кръстоносните походи” (стр. 103). Крайната цел на тези усилия е отново Полша, умиротворена и благоденстваща, каквато мечтаят да я видят нейните защитници.

Чрез така представеното интерпретиране на историческите и културните факти дисертантът обосновава причастността на разглежданото произведение към проблема за войника скитник и го подлага на задълбочен анализ. Той е представен в осем параграфа, които засягат както историческия контекст, така и литературната същност на творбата. Това са: “Исторически контекст и отражението му в романа”, “Действителност и фикция”, “Вярата”, “Ролята на водача”, “Конфликтите”, “Смъртта”, „Любовта” към ближния”, “Любовта”. Романът представя ярко противопоставяне на личности и характери. Ръководен от своите концептуални ориентири, Райчев разглежда две двойки антагонисти. Това са Йереми Вишньовецки и Богдан Хмелницки (действителни исторически личности) като представители на ръководещите сили на конфликта, и Ян Скшетуски и Юрий Богун (литературни персонажи с реални исторически прототипи) като военачалници под тяхно командване. Последните двама са свързани и чрез лично съперничество за сърцето на една дама. Иван Райчев характеризира и изследва образите на тези воители на фона на една критична и обективна характеристика на това

голямо обществено сътресение, отнело живота на десетки хиляди бойци, а и на огромен брой цивилно население.

Третата глава от дисертацията се нарича “Литературата от периода на втората световна война” и разглежда книгите “Пътят водеше през Нарвик” от Франчишек Ксавери Прушински и “Триста и трета ескадрила” от Аркади Фидлер. За разлика от романите, разгледани в предишните глави, тези произведения са създадени под непосредственото впечатление от описваните събития, на които читателите са съвременници. Поради силното присъствие на фактология в тях, те представляват един граничен жанр между действителността и художествената измислица. **Първият подраздел** от тази глава запознава с пътищата на полското военно скитничество през Втората световна война. **Вторият подраздел** съпоставя двете творби в търсене на сходства и различия между тях. Приликите, които дисертатът установява между тях, са свързани с времето на написване (а съответно на изобразяваните събития – началото на Втората световна война), тематиката (участието в бойни действия на полски военни контингенти), разбирането за пилигримството на полския войник (героите са полски изгнаници, които се бият за своята родина в редиците на чужди армии), както и личната запознатост на авторите с описваните събития. Разликите според него са в художествените цели, които си поставят двамата автори. **Третият подраздел** разглежда “Пътят водеше през Нарвик”. В него, в рамките на четири параграфа, са разгледани различни аспекти от книгата с обхват от историята на сформиранието на бойното подразделение, в което се сражават поляците, до моралните и психологическите проблеми на взаимоотношенията както между бойни другари, така и между свои и врагове. В параграфа, посветен на конфликтите, са обособени три подчасти, които детайлизират и конкретизират анализа на този проблем. В тази част се откроява анализа на яркия образ на немския пилот от Луфтвафе Гален. Последният, **четвърти подраздел** на трета глава анализира произведението “303-та ескадрила”. Първият параграф от него запознава читателя с обекта на художествено изобразяване – бойната дейност в т.нар. “Битка за Британия” на 303-та ескадрила, съставена почти изключително от полски летци, както и с жанровите и художествени особености на творбата. Вторият параграф, озаглавен “Колегиалност”, е посветен на бойното другарство. Названието на третия параграф “Рицарят-летец” е почерпано от сравнението на самия Фидлер между съвременния и средновековния войн, който също така сравнява летците с някогашните кавалеристи. В потвърждение на това дисертатът открива текстови и смислови паралели в “С огън и меч” и разглежданото произведение (стр. 196 –

197). Аркади Фидлер сравнява съвременните и някогашните бойци не само по смелост и сила на волята, но най-вече по морала, който е неотделима част от рицарския кодекс на честта. Параграфът, видян от дисертанта като проява на славянската взаимност, е отделен на участието на единствения чешки летец в ескадрилата. В последния параграф, наречен “Неунищожимото”, е изразен като неунищожим непобедимия полски дух, който е основната причина за феноменалните успехи на “303-та ескадрила”.

В **заключителната част** от своя труд дисертантът откроява няколко важни обобщения. Анализирани произведения са характеризирани като романтични по дух, а смисловата нишка, която ги свързва, е романтическият национализъм. Темата за войника скитник представлява “достатъчно стабилен комплекс от мотиви” (стр. 207), което дава основание тя да бъде възприемана като романтически мит. Ключ за разбирането на всяко от произведенията са идеите за полския месианизъм и пилигримството, за изкуплението на свои и чужди грехове чрез страдание. Християнството и ролята на Полша в християнския свят също са неотменна част от идейния фон на интерпретация. Райчев открива връзка между разглежданите произведения и през призмата на мита за героичното, който дава възможност за детайлно вникване в смисъла им. По този начин са осмислени мотиви и внушения, свързани с ролята и поведението на героя – полският воин скитник като герой се бори за спасението на цял народ, побеждава голямо зло, въплътено в негови културни антиподи, преминава през подземното царство, представящо се под една или друга форма – от пътя към Светите Земи през “адския котел” на украинското въстание дори до небесата, видени като един обърнат ад от изпитания и гибел. Неразделен елемент от образа на странстващия воин е рицарското начало с неговата високоблагородна мисия за освобождаване на потиснати народи и защита на християнството и с високия му морален стандарт на безупречна нравственост и свършена любов.

В **заключителната част** на труда са набелязани също така посоки към разширяване и обогатяване на изследванията по избраната тема.

Дисертацията на Иван Райчев представлява един много информативен и добре изпълнен труд. Авторът проявява отлична осведоменост относно историческите факти и висока хуманитарна култура, в детайли познава текстовете на разглежданите произведения. Доброто очертаване на историческия и културен фон, на който се развиват събитията в анализирани произведения, допринася за пълноценното им възприемане. Анализът и интерпретацията на литературния материал са убедителни и

оправдават избора за изследване именно на тези творби. Стилът на дисертанта се отличава с лекота и прецизност на изказа, интерпретациите му са свободни и уместни, изводите са обосновани. Не на последно място заслужава да се отбележи отличното правописно и пунктуационно оформление на работата. Авторефератът съответства на съдържанието на дисертацията и добре го представя.

Бих отпредила препоръка към Иван Райчев да направи съответните библиографски препратки в някои от тези бележки под линия, в които се съдържат твърдения и позовавания на исторически факти, за да им се придаде по-голяма убедителност, например бележки № 17, 18, 23, 55, 57, 322 и някои други. Също така бих отбелязала, че лирико-епическият жанр “дума” не е само полски, а е присъщ също така на цялото източно славянство. Отправените към работата забележки са лесно отстраними и не засягат структурата и съдържанието на работата.

Предвид на изтъкнатите достойнства на труда убедено препоръчвам на уважаемото научно жури да вземе решение за присъждане на Иван Ганчев Райчев на образователната и научна степен “доктор”.

16. 05. 2013 г.
София

доц. д-р Албена Стаменова